

Z. Kałuża

"Oeuvres Complètes : introduction, texte et notes par Mgr Giorieux", J. Gerson, Paris 1960-1965 : [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 3/2, 308-313

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

11. Na ogromną pochwałę zasługuje inny niż tradycyjny sposób dowodzenia istnienia substancji (s. 320 nn.), a mianowicie nie opierający się tylko na definicji substancji. Okazano wreszcie zrozumienie roli definicji w tradycyjnych argumentacjach metafizycznych.

12. Wykład teorii relacji (s. 333—43) jest bogaty. Tym bardziej chciałoby się w nim znaleźć uwzględnienie pojęć charakteryzujących ogólnie relacje, jak np. relacja jedno-jednoznaczna, wielo-jednoznaczna i jedno-wieloznaczna. Byłoby to użyteczne również dla teorii analogii. Nadto zasugerowano (s. 335), że konieczne relacje wiążą się jedynie z tzw. przyczynami. A czy np. związek istoty i istnienia w konkretnym bycie przynależnym nie jest konieczny?

13. Pewien niedosyt ostatecznej informacji pozostaje czytelnikowi co do hilemorfizmu (s. 361—71) oraz istotnej funkcji przyczynowania celowego (s. 487 nn.).

14. Spis bibliograficzny należałoby uzupełnić piśmiennictwem w języku angielskim (chodzi głównie o nowsze artykuły z *New Scholasticism*, *The Thomist* i *Modern Schoolman*) oraz przy najpierwszych wydaniach zawsze zaznaczyć, o które wydanie chodzi i w którym roku było pierwsze wydanie.

Ponadto mniejszej wagi niejasności występują na stronach: 23 środek, 27 dół, 33 dół, 49 góra, 79 góra, 93g, 153s, 201g, 254d, 290d, 291g, 328g i 328d, 357s, 360d, 367d, 418s, 429g, 489g, i 515g. Dostrzeżono także błędy korekty na stronach: 9¹, 60⁸, 61¹⁵, 100⁷, 159¹, 190²³, 344¹³, 474¹⁶, 475⁴, 548 (Andison na niewłaściwym miejscu) i 550 (jest Greblewicz zamiast Geblewicz).

Na zakończenie warto dodać, że omawiana książka prezentuje metafizykę tzw. tomizmu precyzyjnego w wersji egzystencjalnej oraz, że wśród tego typu ujęć wyróżnia się niemalym stopniem oryginalności i dużym zaangażowaniem w przedstawieniu genezy problemów i ich ustawieniu metodologicznym.

St. Kamiński

J. Gerson, OEUVRES COMPLÈTES. Introduction, texte et notes par Mgr Glorieux. Vol. I—VI, Paris 1960—1965.

Z wielu tytułów postać i działalność Jana Gersona zasługuje na pilną uwagę historyka. Ten wielki teolog i kanclerz paryski, którego działalność wycisnęła piętno na soborze w Konstancji i który zaciążył na sprawie Husa, należy także do późno średniowiecznych filozofów paryskich, jest mistykiem i wybitnym kaznodzieją, uwikłanym w spory swoich czasów, przerasta je i równocześnie należy do tych ludzi Kościoła, których dziś nazwalibyśmy integrystami. Postać kluczowa dla historii Kościoła i historii doktryn końca wieku XIV i początku wieku XV, Jan Gerson ma

kilka znakomitych monografii, nie ma jednak pełnego krytycznego wydania dzieł. Wydań pełnych niekrytycznych było kilka, ostatnie, dokonane przez Ellies Du Pin wyszło w latach ostatnich XVII w. i pierwszych w. XVIII (t. V w 1706) i w dużej mierze powtarzało wydania poprzednie. Opera omnia Du Pin nie zawierały jednak wszystkich dzieł Gersona, brakowało ich około stu, przypisywały również Gersonowi dzieła, które nie pochodzą od niego. Od czasu tej edycji nastąpiło większe zainteresowanie myślą i pismami Gersona, zrodziła się potrzeba nowego wydania, które usunęłoby błędy wszystkich wydań poprzednich. Sprawą pilną stało się także ustalenie katalogu pism i zebranie danych rękopiśmiennych.

W tej sytuacji, kiedy pracę należy rozpoczynać prawie od nowa, od zbierania rękopisów, niezwykle cenne są studia nad poszczególnymi dziełami Gersona. Dwu historyków ma w tej dziedzinie największe zasługi, André Combes i Edmond Vansteenbergh. Pierwszy zajmuje się głównie pismami z zakresu mistyki, drugi korespondencją i twórczością Gersona z przełomu wieków XIV i XV. Ale oczywiście nie można tu nie powiedzieć, że i Combes wychodzi poza mistykę (kilka prac poświęconych związkowi Gersona z Janem de Monteuil i wczesnym humanizmem francuskim) jak nie można pominąć nazwiska P. Glorieux, L. Mourin. Studia tych autorów szły w kierunku ustaleń chronologii pism, ich autentyczności i poprawnej wersji. Edycje, które były wynikiem badań, połączone były nader często z bogatymi i erudycyjnymi studiami. Tak na przykład L. Mourin¹ wydał sześć kazań francuskich Gersona, a Combes² rozpoczął na wielką skalę studia nad tekstami, w których paryski kanclerz poddał krytyce poglądy Ruysbroecka. Zresztą tych wydań poszczególnych pism Gersona jest już stosunkowo dużo, rozproszone są tylko po różnych czasopismach.

Istnieją też trzy współczesne Gersonowi katalogi jego pism. Pierwszy jest dziełem brata Gersona — Celestyna Jana z Lyonu i pochodzi z roku 1423. Obejmuje 96 tytułów. Drugi katalog sporządził sekretarz Gersona — Jakub de Cérizy w 1429. Uwzględniła tylko kilkanaście pism.

¹ Six sermons français inédits de Jean Gerson. Etude doctrinale et littéraire suivie de l'édition critique et de remarques linguistiques par Louis Mourin. Préface de M. André Combes, Paris, 1946. Na uwagę zasługuje również ogromna bibliografia, z której duża część dotyczy średnio-wiecznej retoryki.

² Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson par André Combes. T. I: Introduction critique et dossier documentaire, Paris 1945 (s. 900). T. II: La Première critique garsonnienne de De ornatu spiritualium nuptiarum, Paris 1948 (s. 460). T. III/1: L'Evolution spontanée de la critique gersonnienne, Paris 1959 (s. 327). Jest to praca podstawowa zarówno dla badań rękopiśmiennych, chronologicznych i interpretacyjnych, podobnie jak inna tego samego autora: Jean Gerson commentateur dionysien, Paris 1940.

Katalog trzeci, który jest też najprawdopodobniej dziełem tego samego brata Gersona, pochodzi z lat 1425—1434 i wlicza już 82 dzieła. Już więc najbliżsi Gersonowi ludzie nie przekazali nam pełnej listy dzieł. Ustaleniem takiej listy zajął się niedawno P. Glorieux, znakomity mediewista i rektor Katolickiego Uniwersytetu w Lille³. Chronologiczny zestaw Glorieux był pierwszą listą kompletną, uwzględniającą także pisma zaginione. Pewne poprawki w tej liście poczynił jej autor już przy wydaniu wszystkich pism Gersona, zestawu tak koniecznego przy wszelkich badaniach rękopiśmiennych i ustaleniach autorstwa. Pełny komplet tych incipitów otrzymamy dopiero z wydaniem ostatniego tomu pism Gersona.

Po tych wszystkich pracach przygotowawczych można śnić dopiero o wydaniu pełnym dzieł Gersona. Sny te realizuje ks. Palemon Glorieux. Ukazało się do tej pory sześć tomów *Oeuvres Complètes*, z których t. I w całości poświęcony został różnego rodzaju wstępom.

Całość wydania obejmować będzie 12 tomów. Glorieux nie wydaje jednak dzieł chronologicznie, grupuje je w tomach na zasadzie problematyki, rodzaju literackiego, wreszcie języka. Oto więc tytuły poszczególnych tomów: II — *L'oeuvre épistolaire*, III — *L'oeuvre magistrale*, IV — *L'oeuvre poétique*, V — *L'oeuvre oratoire*, VI — *L'oeuvre ecclésiologique*, VII — *L'oeuvre française*, VIII — *L'oeuvre spirituelle et pastorale*, IX — *L'oeuvre doctrinale*, X — *L'oeuvre polémique*, XI — *L'oeuvre inédite*. W tomie XII znajdują się tablice. We wszystkich tomach zachował wydawca ciągłą numerację dzieł.

Glorieux pragnie, aby jego edycja spełniała trzy zasadnicze postulaty: kompletność, krytyczność i praktyczność. Sam zresztą wyznaje we wstępie (I, s. 10), że bez prac innych badaczy, bez ich wcześniejszych studiów nie mógłby sprostać zadaniu kompletnego wydania. Zdziwić jednak musi fakt, że Glorieux sam podjął się tak wielkiego trudu, jakim jest krytyczne wydanie dzieł wszystkich Gersona, tym bardziej, że ma przykłady rozbudowanych instytutów, których zadaniem głównym jest przede wszystkim wydanie pism jednego autora (np. Instytut Alberta Wielkiego), przykład współpracy wielu uczonych pracujących nad wydaniem pism również jednego autora. Zdziwienie nasze w wypadku Gersona jest tym bardziej uzasadnione, że ilość rękopisów poszczególnych dzieł tego teologa nie jest chyba nigdy mniejsza od dziesięciu, a wiadomo także o osiemdziesięciu pięciu przekazach. Nie wszystkie zresztą biblioteki zostały przebadane pod tym kątem widzenia, zwłaszcza biblioteki Europy środkowej⁴.

Glorieux nie zestawiał wszystkich znanych sobie rękopisów i nie

³ P. Glorieux, *La vie et les oeuvres de Gerson. Essai chronologique*, „Archives d'Hist. Doctr. et Littér. du M. A.”, 18 (1950—51), s. 149—192.

⁴ Wypada tu dodać, że Zofia Włodek sporządziła listę polskich „gersonianów” rękopiśmiennych. Lista ta jest już w druku.

przeprowadzał ich studium. Stara się jednak opierać na przekazach najlepszych, które też przy każdym dziele wymienia. Na ich podstawie ustala lekcję możliwie najbliższą oryginału i najpewniejszą. W wypadku braku rękopisu tekst swój opiera na najlepszym dotychczasowym wydaniu. W wypadku przeróbek dzieł przez samego Gersona daje wersję ostatnią. Stąd np. tak duże różnice w dwu wydaniach *Theologia mystica*⁵. W wypadku wersji dwujęzycznych wydaje wersję oryginalną, chyba że sam Gerson był także autorem tłumaczenia. W wyniku takich założeń otrzymaliśmy edycję uwolnioną od zbędnego balastu krytycznej aparatury ad pedes paginae, która właściwie utrudnia czytanie i jest rezultatem słabej znajomości samych rękopisów. Nie jest to także edycja oparta na jednym rękopisie, która ma na celu dostarczenie tekstu dotąd niewydawanego, czy nieznanego. Wydaje się więc, że nie tylko dlatego, iż rzadkie są wszystkie inne wydania, edycja Glorieux przyda się wszystkim zainteresowanym myślą Gersona. Stanie się na pewno tym wydaniem, do którego sięgną badacze i studenci, ale też tym które musi z czasem ulec pewnej poprawie, które niewątpliwie nie zahamuje tak pożytecznych badań szczegółowych nad poszczególnymi pismami.

Kierując się zapewne tymi względami przyjął Gerson zasadę zebrania w oddzielnych tomach tekstów o pokrewnej tematyce. Mają być one bowiem nie tylko wydane, lecz także czytane. Stąd też edycja pomyślana została w małych tomach. Dlatego wydawca pominął konieczne dla badaczy odnośniki w aparacie erudycyjnym. Uwzględnił edytor te tylko miejsca, które znalazł u Gersona i oczywiście Biblię. Tekst jest łatwy w czytaniu, niewystarczający jednak dla studiów historycznych. Historyk sam musi ustalić stopień zależności tekstu Gersona od innych tekstów.

Pewne zastrzeżenia może budzić t. IV (poezja). W tomie tym nie znajdują się francuskie wiersze Gersona (opublikowane zostaną w tomie VII) znalazły się natomiast na zasadzie osobnych utworów, a więc z odrębną numeracją wszystkie najmniejsze nawet próby poetyckie, które znaleźć było można w listach, kazaniach itd. W tym tomie znalazły się też wszystkie metra z *De consolatione theologiae*. Jeśli więc w IX t. *De cons. theol.* wydane zostanie bez wierszy, straci swój autentyczny charakter dzieła wzorowanego na Boecjuszowym *De consolatione philosophiae*. Być może, francuskim wydawcą kierowały inne względy, może chciał zebrać w jedno miejsce całą, ważną dla literatury twórczość poetycką, niemniej jednak te same wiersze powinny się były znaleźć na tych miejscach, gdzie je wpisał Gerson, na końcu kazania, w środku listu itp.

⁵ W wyd. Glorieux III, 100. Wcześniej krytycznie wydał A. Combes: *Ioannis Carlerii de Gerson De mystica theologia*, Lugano 1958. W wyd. Combes'a mamy także *tractatus practicus* (którego wydanie Glorieux odłożył do któregoś z późniejszych tomów), *Annotatio doctorum aliquorum i Elucidatio scolastica theologiae mysticae*. Uwaga w tekście dotyczy tylko części „spekulatywnej”.

W pierwszym tomie swego wydania zamieścił Glorieux szereg bardzo interesujących dokumentów i informacji. Najpierw więc owe trzy najstarsze listy dzieł Gersona, o których już mówiliśmy, a które były wcześniej wydawane (ostatnio Combes wydał obie listy sporządzone przez Celestyna Jana, *Essai*, I. s. 825—835 i 869—878). Niezwykle pożyteczne jest krytyczne omówienie wydania Du Pin. Jest to lista tytułów pism zawartych we wszystkich pięciu tomach tego starego wydania z odnotowaniem kolumn, na których pisma te zostały ogłoszone, ze wskazaniem ich autentyczności, właściwego autora, źródeł, na jakich opierał się Du Pin i ilości znanych rękopiśmiennych przekazów. Podobny spis, choć nie tak dokładny ogłosił wcześniej A. Combes w: *Jean Gerson, commentateur dionysien* (Paris 1940), pozycji podstawowej dla studiów nad Gersonem, lecz w Polsce niedostępnej. Dalej zestawił Glorieux najstarsze wydania Gersona, opisał kilka podstawowych rękopisów na których opiera swe wydanie. Tom zamykają biografia Gersona, opinie o Gersonie od Jana de Montreuil (1400—1411) do Gilsona (1944) i bibliografia.

Powiedzieliśmy już wyżej, że brak do dzisiaj pełnej listy incipitów pism Gersona. Wydaje się, że lista taka powinna się znaleźć już w I tomie wydania Glorieux. Być może jednak znajdzie się w tomie ostatnim, którego pełnej zawartości jeszcze nie znamy. Opublikowana w tomie pierwszym stałaby się już bardzo przydatnym narzędziem w poszukiwaniach. Nie spełniają tej roli incipity zamieszczone na końcu każdego tomu. Takie rozbicie w poszczególnych tomach jest po prostu mniej operatywne.

Każdy tom pism poprzedzony został króciutkim wstępem oraz notą, w której wydawca podaje tytuł i słowa początkowe dzieła, ważniejsze dotychczasowe edycje, rękopisy wykorzystane, literaturę dotyczącą wydawanego dzieła (jeśli taka istnieje) i datę powstania dzieła. Dalej następuje lista dzieł wątpliwych i odrzuconych, opis lub wykaz wcześniej opisanych rękopisów i zestaw bibliograficzny pozycji, które odnoszą się do wydanych w danym tomie dzieł. Każdy przeto wolumin zaopatrzony został w niezbędne informacje. Można jednak sądzić, że zestawiona do każdego tomu bibliografia nie jest kompletna. Przykładowo tylko podaję, że w t. V zabrakło A. Combes'a *Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson*, I, Paris 1945. Combes w swym dziele przeprowadza szerokie studia nad rękopismami, m. in. nad kazaniem *A Deo exivit* (V, 208 w wyd. Glorieux). W tym samym dziele wydał Combes krytycznie pierwszą część tego kazania. Oba wydania mniej się różnią niż wydania *Teologii mistycznej*. Zresztą porównując teksty zestawione przez Combes'a z tymi samymi tekstami wydanymi przez Glorieux widać wyraźnie potrzebę aparatów krytycznych, odnotowujących różnice w przekazach i zapożyczenia czy aluzje Gersona.

Trudniej natomiast powiedzieć nieco więcej o rękopisach wykorzystanych przez ks. Glorieux. Jeśli jednak wydawcy sięgają do tych samych rękopisów, można przypuszczać, że są to przekazy podstawowe. Po tym

zastrzeżeniu się możemy stwierdzić, że Glorieux w dużej części wykorzystał te same źródła, które wykorzystał przed nim Combes. Są to głównie rękopisy paryskiej Bibliothèque Nationale (lat. 3125, 3126, 14581, 14903, 14904, 14905, 17487, 17489), ale także inne (Bibl. Maz. 940, Arsenal 523, Tours-Bibl. munic. 378 i 384). Są to zresztą w pewnej części te rękopisy, które należały do ludzi lub instytucji z kręgu Gersona. Jak już zresztą powiedzieliśmy, Glorieux nie badał wszystkich przekazów lecz oparł się na najważniejszych i najlepszych. Dlatego też w dokładniejszej analizie trzeba będzie ustalić, czy dla poszczególnych dzieł wybrał te naprawdę najlepsze. Dziś trudno na to pytanie odpowiedzieć, zwłaszcza nie znając samych rękopisów.

To nasze sprawozdanie pisaliśmy raczej z punktu widzenia czytelnika a nie edytora. Dla czytelnika zaś praca ks. Glorieux jest dziełem zasługującym na uznanie i życzliwe przyjęcie. Może ona mieć swe braki, i dla ludzi uznających tylko hiperkrytyczne wydania może się wydawać dziełem mało cennym, zrobionym pośpiesznie itp., jest jednak osiągnięciem konkretnym, oddaniem badaczom nowego wydania pełniejszego i lepszego niż wydania dotychczasowe. Jest wreszcie udostępnieniem pism Gersona ogółowi historyków. Należy życzyć sobie, aby dalsze tomy ukazały się jak najrychlej. Praca ta jest jeszcze także osobistym sukcesem P. Glorieux — po pierwsze dlatego, że jest w pewnej mierze wynikiem jego osobistych studiów nad Gersonem, należy on bowiem do czołowych gersonistów⁶, ale także dlatego, że jest ukoronowaniem kilku dziesiątek lat jego aktywnej pracy badawczej i edytorskiej. Jest świadectwem niepożytej energii tego historyka.

Na marginesie już tylko trzeba by jeszcze wspomnieć o kilku palących potrzebach. A więc wydaje się konieczne opublikowanie zebranych razem wszystkich incipitów dzieł Gersona. Dalej, wydaje się konieczna rejestracja wszystkich rękopisów znajdujących się w naszej części Europy i zawierających dzieła Gersona. Wydaje się konieczna rejestracja wszystkich inkunabułów i starodruków z dziełami Gersona znajdujących się w bibliotekach polskich. A wreszcie wydaje się konieczne przebadanie znaczenia myśli Gersona dla polskiej filozofii i teologii oraz dla polskiego życia religijnego⁷. Jak dotąd poza rejestracją rękopisów niczego jeszcze nie dokonaliśmy.

Z. Kałuża

⁶ Poza wymienioną w przyp. 3 publikacją przykładowo: *Quatre dialogues de Gerson en vers français*, *Melanges de Science Religieuse*, 1950, s. 215—236. *L'activité littéraire de Gerson à Lyon. Correspondance inédite avec la Grande Chartreuse*, *Rech. de Théol. Anc. et Méd.* 1951, s. 138—207. *Le Commentaire sur les Sentences attribué à Gerson*, j. w., s. 128—139. *Autour de la liste des oeuvres de Gerson*, j. w., 1955, s. 95—109. *L'enseignement universitaire de Gerson*, j. w., 1956, s. 88—113. *Le Chancelier Gerson et la réforme de l'enseignement* (w:) *Mélanges offerts à Etienne Gilson*, Toronto 1959, s. 285—298.

⁷ Na uwagę zasługuje ciekawa próba poczyniona ze strony Węgrów,